

**Давньогрецькі керамічні клейма
з Одеси**

У 1929—1939 рр. під час розкопок поселення елліністичного часу в Лузанівці поблизу Одеси було знайдено ряд клейм на ручках та шийках амфор і одне клеймо на вінцях піфоса. Деякі з цих клейм опубліковані¹. Та за роки війни частина клейм загубилася. Ми виявили кілька нових керамічних клейм і, крім того, два клейма Гераклеї Понтійської, знайдених при земляних роботах у березні 1967 р. в Одесі на Приморському бульварі поблизу готелю «Одеса».

а) Лузанівка

Клейма Гераклеї Понтійської

I хронологічна група (перша чверть IV ст. до н. е.)²

1. ΕΥΡΙ ΕΥΡ[ΥΔΑΜΟ(Υ)

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—63947) на шийці, нижній рядок відтиснуто дуже погано, помітні лише верхні частини літер (рис. 1, 2).

II хронологічна група (друга—третя чверть IV ст. до н. е.)

2. Ε ΠΡΑΚΛ] Ε (ΙΔΑΣ)

алабастр

. . . ΑΚΛΕ

ΗΡ] ΑΚΛΕ (ΙΔΑΣ)

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—64127) на шийці, відбите двічі, А. С. Коцевалов прочитав ..ΕΔ ..ΑΚΛΕΔ і відновив легенду³. При цьому внаслідок подвійного накладення штемпеля він помилково сприйняв емблему за літери ΙΔ і Δ. Клеймо із розкопок Роксоланського городища (інв. № ОГАМ—80352), накладене одним і тим самим штампом, дає змогу точно відновити легенду попереднього клейма (рис. 1, 9).

3. ΑΓΝΟ ΑΓΝΟ (ΔΑΜΟΣ)?

нечітка емблема

ΦΑΝ

ΦΑΝ (ΝΗΣ)?

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—64126) на шийці з емблемою посередині відбито з лівої сторони. Емблема погано збереглася, імовірно, це канфар. А. С. Коцевалов читав клеймо . . ΑΓΝΟ/. ΛΟΜ і відновив легенду ΕΠ]ΑΓΝΟ (ΔΑΜΟΥ)/ΜΟΛ[ΟΣΣΟΥ, причому ім'я ΜΟΛΟΣΣΟΣ він вважав написаним ретроградно⁴. Однак вірогідно, що це повна легенда клейма, яку ми і відновляємо (рис. 1, 7).

4. ΦΙ, роғач ΦΙ . . .

¹ Г. Д. Штейнванд. Коротке звітлення про розвідку з розкопуванням в Лузанівці біля Одеси р. 1929.— Вісник Одеської Комісії краєзнавства при УАН, № 4-5, секція археологічна. Одеса, 1930, стор. 135—139; А. С. Коцевалов. Керамические надписи, найденные в Лузановке с 1925 по 1938 гг. — Архив ОДАМ, № 59357.

² Тут і далі датування гераклеїських клейм подано за Й. Б. Брашинським (Й. Б. Брашинский. Керамические клейма Гераклеи Понтийской. — НЭ, V, М., 1965, стор. 20—27).

³ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 16.

⁴ Там же, № 13.

Енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—63503) на шийці амфори у формі горизонтально розташованої літери В, в одному півколі якої вміщено літери ФІ, а в другому — емблему у вигляді рогача. А. С. Коцевалов читав клеймо ФАН/О з А і N в лігатурі і відновлював ім'я ФАНОКΛΗΣ або ФАНОΚΡΑΤΗΣ⁵ та неправильно дешифрував емблему і прийняв за літери подряпини. Викликає трудність відновлення легенди, тому що на гераклеїських клеймах є ряд імен, що починаються на ФІ⁶: ΦΙΑΙΝΟΣ, ΦΙΑΩΝ, ΦΙΑΟΞΕΝΟΣ та ін. Подібні клейма у вигляді однієї з літер грецького алфавіту ми відносимо до початку II етапу гераклеїського клеймування, тобто до перехідного періоду від клейм I групи до II, причому форма клейма є першою літерою імені фабриканта, а скорочення — перші літери імені магістрата, якому належить емблема (рис. 1, 4).

5. ΛΑ ΛΑΜΠΑΣ
ΜΠΑΣ

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—39885) на шийці амфори у формі ромба. А. С. Коцевалов прочитав його неправильно — Ν/ΑΑ/Μ⁷. Фігурні клейма (круглі, серцевидні, ромбовидні та ін.) з одним ім'ям ми вважаємо фабрикантськими і відносимо їх до початку II етапу гераклеїського клеймування. Лунарна сигма не заперечує такого раннього датування, тому що лунарні форми літер з'являються в керамічній епіграфіці значно раніше кінця III ст. до н. е. (рис. 1, 6).

6. ΜΗ ΜΗΩΝ
ΩΝ

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—63720) на шийці амфори у формі літери Ε з легендою, розташованою між горизонтальними хастами. Як і клеймо у формі літери В (№ 4), ми відносимо його до початку II етапу гераклеїського клеймування і вважаємо Меона магістратом, а літеру Ε — першою літерою імені фабриканта (рис. 1, 8).

7. ΛΕΙΔΑ ΗΡΑΚ] ΛΕΙΔΑ
ΣΙΛΑΝΟΣ гроно ΣΙΛΑΝΟΣ

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—25169) на шийці, згадане А. С. Коцеваловим⁸.

8. ΣΙΛΑ . . . ΣΙΛΑ[ΝΟΣ]

Фрагмент енгліфічного клейма на шийці, загублений, подається Г. Д. Штейнвандом⁹. Очевидно, клеймо було дворядковим, може, навіть накладене тим самим штемпелем, що й попереднє (№ 7). У всякому разі, його можна з упевненістю датувати IV ст. до н. е., так як клейма з ім'ям Сілана відносяться головним чином до I—III хронологічних груп.

9. ΜΥΟΣ ΜΥΟΣ
керікей, праворуч
ΣΠΙΝΟΑΡΟ ΣΠΙΝ[Θ]ΑΡΟ(Υ)

Дворядкове енгліфічне клеймо на шийці з емблемою між рядками, загублене, подано у праці А. С. Коцевалова, який датує його III ст. до

⁵ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 20.

⁶ Б. Н. Граков. Эпиглифические клейма на горлах некоторых эллинистических остродонных амфор. — Труды ГИМ, I. М., 1926, стор. 191.

⁷ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 21.

⁸ Там же, № 17.

⁹ Г. Д. Штейнванд. Коротке звітлення про розкопування в Лузанівці біля Одеси р. 1930. — Архів ОДАМ, № 59169.

н. е. (за його словами, сигма має квадратну форму)¹⁰. Зміна форм літер, як сказано вище, у керамічній епіграфіці починається раніше III ст. до н. е., а закінчення родового відмінка імені магістрата Спінтара на Ο, а не на ΟΥ, присутність двох імен без приємника ΕΠΙ в одному клеймі, наявність емблеми і той факт, що діяльність фабриканта Мюса припадає на кінець II — початок III етапу гераклейського клеймування, ми відносимо це клеймо до даної групи, можливо, навіть до її кінця (третья чверть IV ст. до н. е.).

III хронологічна група (остання чверть IV ст. до н. е.)

10. ΙΣΤΙΑΙΟ ΙΣΤΙΑΙΟ(Υ)
..... [ΕΠΙ.....]

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—64125) на шийці, нижній рядок відбито. Ім'я Гістія неодноразово засвідчено на гераклейських клеймах III хронологічної групи¹¹, внаслідок чого ми відносимо це клеймо до тієї самої групи (рис. 1, 5).

11. ΑΟΙΟΥΕ Α[Θ]ΙΟΥ
ΠΙΣΙΑΝΝ ΕΠΙΣΙΑΝΝΟ(Υ)

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—40490) на шийці псевдофасоської амфори, видане Г. Д. Штейнвандом¹² і згадане А. С. Коцеваловим, який неправильно датує його III ст. до н. е.¹³, тоді як схема клейма вказує на останню чверть IV ст. до н. е. (рис. 1, 1).

12. ΔΙΟΝΥΣΙΕ (ΟΥ) ΔΙΟΝΥΣΙ (ΟΥ), (N — лівобіжне)
ΠΙΣΙΑΝΙ ΕΠΙ ΣΙΑΝΝ (ΟΥ)

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—64124) на шийці, згадується А. С. Коцеваловим¹⁴ (рис. 1, 3).

13. ΜΑ ΜΑ
.....

Дворядкове енгліфічне клеймо (інв. № ОГИМ А—63528) на шийці псевдофасоської амфори, згадане А. С. Коцеваловим, який прочитав на ньому ... Σ. ΜΑ і відновив легенду ΜΝΑ]Σ[Ι]ΜΑ/[ΧΟΥ, датуючи клеймо III ст. до н. е.¹⁵ Відновлення легенди практично неможливе через погану збереженість самого клейма (за сигму А. С. Коцевалов прийняв щербинку), а судячи з шрифту і типу амфори (псевдофасоські амфори завжди мають клейма III групи і відносяться до кінця IV ст. до н. е.), ми упевнено відносимо це клеймо до даної групи (рис. 1, 10).

14. ΕΠΙΒΑΚΧΟ ΕΠΙ ΒΑΚΧΟ(Υ)
ΕΡΑΤΩΝΟΣ ΕΡΑΤΩΝΟΣ

Дворядкове енгліфічне клеймо (без інвентарного номера) на вінця піфоса, відтиснуте у перевернутому вигляді (рис. 2, 1).

Клейма Фасосу

15. ΙΩΝ ΘΑΣ]ΙΩΝ
цикада і пілос

¹⁰ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 19.

¹¹ Е. М. Придик. Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках, горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания. Пг., 1917, № 109—110; В. В. Шкорпил. Керамические надписи, приобретенные Керченским музеем древностей в 1901 и 1902 гг. — ИАК, № 11. СПб., 1904, № 674; Д. Б. Шелов. Керамические клейма из раскопок Фанагории. — МИА, № 57. М., 1956, стор. 150.

¹² Г. Д. Штейнванд. Коротке згадування... — ВОРК, 4-5, стор. 138.

¹³ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 14.

¹⁴ Там же, № 15.

¹⁵ Там же, № 18.

Клеймо [інв. № 29677 (старий)] на ручці, ліва частина відбита. Згадане Г. Д. Штейнвандом, який сприймав зображення пілоса трояндою ¹⁶, і А. С. Коцеваловим, який назвав його совою ¹⁷ (рис. 2, 5).

16. Клеймо того самого штемпеля.

Клеймо на ручці (інв. № ОГИМ А—64131), дуже потерте, крім емблем видно лише останню літеру етнікона. Згадано А. С. Коцеваловим ¹⁸.



Рис. 1. Давньогрецькі клейма з Лузанівки (1—10).

ΕΡΙΒΑΚΧΟ
ΕΡΑΤΩΝΟΣ

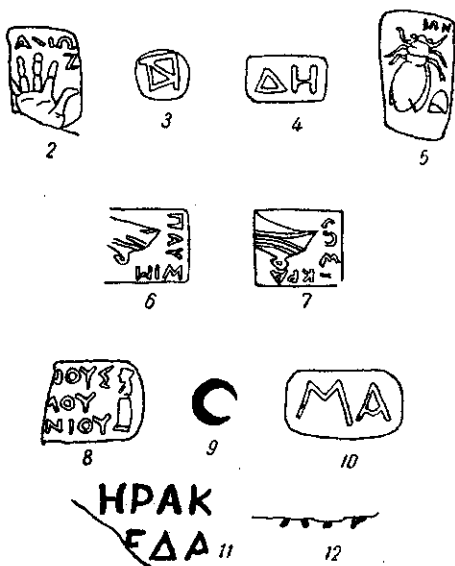


Рис. 2. Давньогрецькі клейма: 1—10 — Лузанівка; 11, 12 — Одеса. Приморський бульвар.

17. Клеймо того самого штемпеля.

Клеймо на ручці (інв. № ОГИМ А—62718), нижня половина відбита, легенда стерта. Згадане А. С. Коцеваловим ¹⁹.

18. Клеймо того самого штемпеля.

Клеймо на ручці, загублене, подано за А. С. Коцеваловим, який гадає, що воно відтиснуте тим самим штемпелем, що й попередні (№ 15—17); автор доводить, що збереглася і легенда клейма — дві останні літери етнікона у верхньому рядку і літери ΒΙΟΥΖ (Ο і Υ в лігатурі) вздовж лівої сторони (у лівому куті) ²⁰.

Таким чином, в Лузанівському комплексі є чотири клейма, відтиснуті одним штемпелем, які А. С. Коцевалов датував II ст. до н. е. ²¹ Ідентичні клейма досліджені Є. М. Придиком, де вздовж лівого довгого боку видно літери ΒΟΣ (або ΒΙΟΣ) ²², і В. Канаракє, де автор гадає, що у

¹⁶ Г. Д. Штейнванд. Коротке звітлення про розкопування в Лузанівці біля Одеси р. 1930... — Архів ОДАМ, № 59169.

¹⁷ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 4.

¹⁸ Там же, № 5.

¹⁹ Там же, № 6.

²⁰ Там же, № 3.

²¹ Там же, № 3—6.

²² Е. М. Придик. Инвентарный каталог..., табл. VI, № 4.

цьому місці є літери ΒΙΟΥ²³. Порівнюючи відомі нам клейма цього типу із тими написами, що збереглися, бачимо у всіх трьох випадках різне читання, хоч вони і відрізняються лише передостанніми літерами. При поганій збереженості цих клейм і наявності лише однієї чіткої фотографії такого клейма у Є. М. Придика маємо, однак, всі підстави відновити ім'я ΒΙΟΥΣ. Щодо датування цих клейм, то за рядом ознак віднесемо їх не до II ст. до н. е., а значно раніше — до першої половини IV ст. до н. е.

19. ΑΣΙΩ Θ]ΑΣΙΩΝ
рука

Клеймо на ручці (інв. № ОГИМ А—63492), нижня і ліва частини відбиті. А. С. Коцевалов датує його часом не раніше кінця III ст. до н. е. на підставі начебто помічених ним потовщень на кінцях літер (апексів)²⁴. Але повна відсутність апексів і клейма з аналогічною емблемою дозволяють нам віднести це клеймо до другої половини IV ст. до н. е. (можливо, навіть до початку III ст. до н. е., але перше найбільш ймовірне) (рис. 2, 2).

20. [ΘΑΣΙΩΝ]
рука
.

Клеймо на ручці, збереглась лише емблема — частина кисті руки та п'ять пальців, нижня половина відбита. Клеймо загублене, взято з праці Г. Д. Штейнванда²⁵. Можливо, воно подібне до попереднього (№ 20) і не виключено, що виготовлене одним штемпелем.

21. ΘΑΣΙ. . ΘΑΣΙ[ΩΝ
посудина

Клеймо на ручці, зараз втрачене, наведено з праці А. С. Коцевалова²⁶. Клейма такого типу датуються другою половиною IV—III ст. до н. е.

22. Монограма. ΑΛ. . . . ?

Клеймо-монограма (інв. № ОГИМ А—64129) на ручці з літер Α та Λ (можливо, Α та Λ або Δ та Λ), замкнених в округлу рамку. А. С. Коцевалов не визначив його походження і датування²⁷. Форма ручки і склад глини дають можливість віднести його до продукції якогось фасоського центру IV—III ст. до н. е. (рис. 2, 3).

23. ΔΗ ΔΗ. . . .

Клеймо на ручці амфори (інв. № ОГИМ А—40491) у прямокутнику від заглиблення штемпеля. А. С. Коцевалов був схильний вважати його боспорським²⁸, але форма вінець амфори, ручки і склад глини дозволяють нам віднести це клеймо до продукції якогось фасоського центру IV—III ст. до н. е. (рис. 2, 4).

24. ΜΑ ΜΑ. . . .

Клеймо на шийці амфори (інв. № ОГИМ А—64128) у прямокутнику від значного заглиблення штемпеля, А. С. Коцевалов не дає йому визначення²⁹. Форма вінець і склад глини нагадують фасоські V—IV ст. до

²³ V. Saпaгaсhe. Importul Amforelor Stampilate la Istria. București, 1957, № 149.

²⁴ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 1.

²⁵ Г. Д. Штейнванд. Коротке звіттовлення...—Архів ОДАМ, № 59169.

²⁶ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 2.

²⁷ Там же, № 25.

²⁸ Там же, № 22.

²⁹ Там же, № 23.

н. е. Принаймні, клеймо можна віднести до продукції якогось фасоського центру IV ст. до н. е. (рис. 2, 10).

25. ϺΜ Με

Клеймо на ручці у квадратному заглибленні від значного відтиску штемпеля. Загублене, наводиться за Г. Д. Штейнвандом³⁰ і А. С. Коцеваловим³¹. За аналогією з ідентичним клеймом із розкопок Роксоланського городища відносимо його, як і попередні (№ 22—24), до продукції одного з фасоських центрів IV—III ст. до н. е.

Клейма Синопи

26. ΝΟΥΣ ΝΟΥΣ
 ΜΟΥ ΑΣΤΥΝΟ]ΜΟΥ
 герма
 ΝΙΟΥ ΝΙΟΥ

Клеймо на ручці амфори (інв. № ОГИМ А—63979), відбите з лівої сторони. А. С. Коцевалов неправильно прочитав легенду... ΙΟΥΣ / ... ΛΟΥ / ... ΜΟΥ і відновив її $\text{ΠΑΣΙΧΑΡΟΥΣ/ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΥ}$ або ΑΤΤΑΛΟΥ/ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ (чому ΠΑΣΙΧΑΡΟΥΣ , якщо перший рядок він читав ... / ΙΟΥΣ ?), а герму вважав ітіфаличною³². Відновити легенду через значну фрагментарність клейма неможливо. Герму не маємо підстав вважати ітіфаличною, а щодо датування, то за рядом ознак, а також враховуючи хронологію всього Лузанівського комплексу, можемо віднести клеймо до II або III групи за схемою Гракова — Брашинського (320—270—270—220 рр. до н. е.)³³ (рис. 2, 8).

27. .. ΕΙΟΣ голова Геліоса ΠΟ]ΣΙΟΣ
 .. ΤΥΝΟ в фас ΑΣ]ΤΥΝΟ(ΜΟΥ)
 .. ΙΟΥ ΙΟΥ

Клеймо на ручці, втрачене, наводиться за А. С. Коцеваловим, який не відновлює легенди, але датує його IV ст. до н. е. (скорочено ΑΣΤΥΝΟ)³⁴. Легенда частково відновлена нами за аналогією з клеймом із розкопок Роксоланського городища (ОГАМ, № 72862) з такою самою емблемою. Посій — новий астином II групи³⁵; таким чином, це клеймо слід віднести до 320—270 рр. до н. е. (до кінця IV ст. до н. е.).

28. голова Геліоса $[\text{ΠΟΣΙΟΣ}]$
 в фас $[\text{ΑΣΤΥΝΟ(ΜΟΥ)}]$

Клеймо на ручці, втрачене, наведено з праці А. С. Коцевалова³⁶. Відбито з лівої сторони, збереглась лише емблема, подібна до попереднього клейма (№ 27). Можливо, обидва клейма виготовлені одним штемпелем. У всякому разі, це клеймо належить астиному Посію і відноситься до II групи.

³⁰ Г. Д. Штейнванд. Коротке звітлення...—Вокк, 4-5, стор. 138.

³¹ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 24.

³² Там же, № 12.

³³ И. Б. Брашинский. Экономические связи Синопы в IV—II вв. до н. э. — Античный город. М., 1963, стор. 133.

³⁴ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 10.

³⁵ И. Б. Брашинский. Комплекс кровельной черепицы из раскопок Ольвийской агоры 1959—1960 гг.—Ольвия. Теменос и агора. М.—Л., 1964, стор. 311, № 38.

³⁶ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 11.

Клеймо Хіоса

29. Знак у вигляді неповного кола (інв. № ОГИМ А—63011).

Клеймо на шийці хіоської амфори IV ст. до н. е. Б. М. Граков вважає такий знак омікроном — першою літерою слова ΟΙΝΟΦΟΡΕΙΟΝ або ΟΙΝΟΦΟΡΙΟΝ (виноніс)³⁷. Але ми переконані, що подібні клейма — знаки майстрів, які виготовляли амфори (рис. 2, 9).

*Клейма невідомих центрів*³⁸.

30. ΠΑΥΣ
ніс ζ ΠΑΥΣΙΜ(ΑΧΟΣ)
корабля

Клеймо на ручці (інв. № ОГИМ А—63954), згадується А. С. Коцеваловим, який відносить його до Кніду і датує часом не раніше кінця III ст. до н. е. (потовщення на кінцях літер)³⁹ (рис. 2, 6).

31. ΣΩΣΙ
ніс ΚΡΑ ΣΩΣΙΚΡΑ (ΤΗΣ)
корабля

Клеймо на ручці (інв. № ОГИМ А—64130). А. С. Коцевалов вважає його кнідським і відносить до самого кінця III ст. до н. е. (апекси)⁴⁰ (рис. 2, 7).

32. ΠΑΣΙ
ніс ΚΡΑ ΠΑΣΙΚΡΑ (ΤΗΣ)
корабля

Клеймо на ручці, втрачене, наводиться з праці А. С. Коцевалова, який відносить його, як і попередні (№ 30, 31), до Кніду і датує кінцем III ст. до н. е. (наявність апексів)⁴¹.

б) Одеса, Приморський бульвар

Клейма Гераклеї Понтійської

I хронологічна група (перша чверть IV ст. до н. е.)

33. ΗΡΑΚ
· ΕΛΛ ΗΡΑΚ[Λ]Ε (Ι) ΔΛ

Дворядкове енгліфічне клеймо на шийці амфори, ліва нижня частина відбита (рис. 2, 11).

³⁷ Б. Н. Граков. Клеймо на амфоре VI в. до н. э. — Нумизматический сборник. Труды ГИМ, XXVI, ч. 2. М., 1957, стор. 16—18.

³⁸ Ми розглядаємо групу клейм із зображенням корабельного носа і ім'ям (магістрата?) навколо нього, яка довгий час вважалась критською (Е. М. Придик. Інвентарний каталог..., стор. 116, 143). Пізніше Е. М. Придик на підставі емблеми і складу власних імен припустив її кнідське походження (Е. М. Придик. Керамические надписи из раскопок Тиритаки и Мирмекия в 1932—1934 гг. — МИА, № 4. М., 1941, стор. 178), що й підтверджено тепер іншими дослідниками, наприклад Д. Б. Шеловим (Д. Б. Шелов. Клейма на амфорах и черепицах, найденные при раскопках Пантикапея в 1945—1949 гг. — МИА, № 56. М., 1957, стор. 215), який зазначає ідентичність глини даної групи клейм з достовірно кнідськими. Але не поділяємо цієї точки зору, бо глина цих клейм дуже різноманітна за кольором, складом і кількістю домішок і в основному відрізняється від кнідської. Крім того, не бачимо аналогії в емблемах (друга трактовка) і близькості імен, тому і відносимо цю групу клейм до продукції якогось невідомого центру і датуємо її за рядом ознак (граматичні, стратиграфічні та ін.) IV—III ст. до н. е. (розглянуті тут клейма ми відносимо до другої половини III ст. до н. е.).

³⁹ А. С. Коцевалов. Керамические надписи..., № 8.

⁴⁰ Там же, № 9.

⁴¹ Там же, № 7.

34. Фрагмент клейма.

Фрагмент дворядкового енгліфічного клейма на шийці амфори, збереглися лише нижні частини трьох літер другого рядка, легенда відновлена. За аналогією з попереднім клеймом (№ 33) (абсолютна ідентичність форм шийки і вінець, кольору і складу глини), а також за типом самого клейма відносимо його до даної групи (рис. 2, 12).

Розглянуті нами керамічні клейма мають певні особливості. Насамперед, ми можемо зазначити нові імена для Гераклеї Понтійської, невідомі раніше на її клеймах. Це фабрикант Лампас (жіноче ім'я, дуже рідко зустрічається на гераклейських клеймах) і магістрат Меон (початок другої чверті IV ст. до н. е.), а також фабрикант Ератон (остання чверть того самого століття).

Являє інтерес форма імені ΣΙΑΝΝΟΣ⁴² з іоніко-аттичною Η замість дорічної Α (на гераклейських клеймах звичайна форма цього імені — ΣΙΑΝΟΣ). Клеймо № 11 з ім'ям магістрата Сілена в іоніко-аттичній формі відтиснуто на псевдофасоській амфорі; можливо, друге клеймо цього самого магістрата (№ 12) також було на амфорі того самого типу (це не можна перевірити в зв'язку з відсутністю вінця, але склад глини обох фрагментів ідентичний). У Гераклеї Понтійської виготовлення амфornoї тари псевдофасоського типу не було довгочасним і датується за матеріалами Єлизаветівського могильника кінцем IV ст. до н. е.⁴³, крім того, всі відомі нам клейма на псевдофасоських гераклейських амфорах відносяться до III хронологічної групи, за Й. Б. Брашинським (остання чверть IV ст. до н. е.). Таким чином, зміну звичайної форми імені ΣΙΑΝΟΣ на ΣΙΑΝΝΟΣ слід пов'язувати з виготовленням у Гераклеї псевдофасоських амфор.

Керамічні клейма із Лузанівки за центрами виготовлення розподіляються так: Гераклея — 43,8%, Фасос — 34,4, Синопа — 9,4, Хиос — 3,0, невідомий центр (клейма з носом корабля) — 9,4%.

Залишки поселення на Приморському бульварі в Одесі виявлені ще в XIX ст.⁴⁴ При земляних роботах у березні 1967 р. тут відкрито культурний шар близько 1 м, насичений керамікою кінця V—III ст. до н. е. Значна кількість керамічних решток належить продукції Гераклеї Понтійської, зустрічаються уламки амфор з ковпачкоподібною ніжкою. Значно менше керамічної тари Фасоса та інших центрів. Знайдена тут також чорнолакова кераміка IV ст. до н. е., ліпний і столовий посуд. Таким чином, поселення на Приморському бульварі в Одесі за отриманими даними можна віднести (попередньо) до кінця V—III ст. до н. е.

Б. А. ВАСИЛЕНКО

Древнегреческие керамические клейма из Одессы

Резюме

В 1929—1939 гг. при раскопках поселения эллинистического времени в Лузановке близ Одессы найдены обломки керамической тары с клеймами. В данной статье собраны 32 клейма из Лузановки (в том числе и не известные А. С. Коцевалову) и даются их более точное чтение и датировка.

Почти половина описываемых клейм (14) принадлежит Гераклее Понтийской, 11 — Фасосу, 3 — Синопе, 1 — Хиосу и 3 — неизвестному центру (клейма с изображением корабельного носа). Гераклейские клейма датируются IV в. до н. е. (от первой до послед-

⁴² Класична орфографія ΣΕΙΑΝΝΟΣ.

⁴³ И. Б. Брашинский. Амфоры из раскопок Елизаветовского могильника в 1959 г. — СА. М., 1961, № 3, стор. 184.

⁴⁴ И. А. Стемпковский. Исследования о местоположении древних греческих поселений на берегах Понта Эвксинского между Тирасом и Борисфеном, учиненные по случаю найденных в 1823 году остатков древностей в Одессе. СПб., 1826.

ней четверти), клейма других центров в основной массе также укладываются в эти хронологические рамки (хотя часть из них относится уже к III в. до н. э.).

В описание керамических клейм включены также два гераклейских клейма первой четверти IV в. до н. э., найденные на Приморском бульваре в Одессе, в мощном культурном слое конца V—III вв. до н. э., свидетельствующем о наличии здесь древнего поселения.

Публикуемые клейма позволяют отметить ряд новых имен для керамической эпиграфики Гераклеи Понтийской; фабрикант Лампас, магистрат Мэон (начало второй четверти IV в. до н. э.) и фабрикант Эратон (последняя четверть века). Кроме того, представляет интерес форма имени ΣΙΑΝΝΟΣ с ионико-аттической «эта» вместо характерной для Гераклеи дорической «альфа». Тот факт, что клейма с этим именем находятся на горловинах псевдофасосских амфор, датирующихся комплексом Елизаветовского могильника концом IV в. до н. э., и то, что все клейма на этом типе амфор относятся к последней четверти века, позволяет связывать изменение обычной в Гераклее формы имени ΣΙΑΝΝΟΣ с производством в Гераклее Понтийской псевдофасосских амфор.

Б. Ю. МІХЛІН

Гунський амулет з Ждановського музею

Серед археологічних матеріалів Ждановського краєзнавчого музею виділяється лита скульптурна підвіска (рис. 1)¹. Місце знаходження її — коса Білосарайська, неподалік від селища Ялта Першотравневого р-ну Донецької обл.

Фігурка з бронзи виконана у техніці лиття відповідно до форми і покрита чорною фарбою. Висота підвіски 4,7 см, максимальна ширина 2,2, товщина 0,2 см. Вушко у вигляді петельки розміщене на зворотній стороні голівки та на ший фігурки.

Аналогічні бронзові фігурки-амулету були поширені в Північному Причорномор'ї у IV—V ст. н. е. і пов'язуються звичайно з появою тут гуннів². Порівняно недавно І. Т. Кругликова опублікувала невелику кількість подібних зображень, які походять з різних районів Східного Криму³. Відомі дуже близькі до даних знахідки на Північному Кавказі, а також у Середній Азії⁴. Білосарайська підвіска, безперечно, має спільні з ними риси. Проте очевидна й різниця у стилі і якості зображення. Плечі та груди фігурки, а також живіт і стегна канельовані відповідно трьома й двома жолобками. Ноги і руки широко розставлені, наче для захисту володаря амулета. Останній, очевидно, пов'язаний з фалічним культом, дуже поширеним у давнину⁵. Кісті рук і ступні оформлені глибокими подовженими жолобками, чого немає на інших фігурках.

¹ Ждановський краєзнавчий музей, арх. 32, № 2754.

² Н. В. Пятішева. К вопросу об этническом составе населения Херсонеса в I—IV вв. н. э.— Античное общество. М., 1967, стор. 186; Л. М. Левина. К вопросу об антропоморфных изображениях в джетысарской культуре.— История, археология и этнография Средней Азии. М., 1968, стор. 178.

³ И. Т. Кругликова. Погребение IV—V вв. н. э. в дер. Айвазовское.— СА, № 2. М., 1957, стор. 254 і далі.

⁴ Материалы по археологии Кавказа, т. VIII, табл. XCII, 8; CXVIII, 22; CXXII, 1; И. Т. Кругликова. Погребение IV—V вв. н. э. в дер. Айвазовское..., стор. 256; В. А. Кузнецов. Аланские племена Северного Кавказа.— МИА, № 106. М., 1962, рис. 13, 1—3; Л. М. Левина. К вопросу об антропоморфных изображениях..., стор. 169, рис. 2, 2, 3.

⁵ Л. М. Левина. К вопросу об антропоморфных изображениях..., стор. 170—178.